

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10782494>

O'RTA OSIYO ENEOLIT DAVRI YODGORLIKLARINING O'RGANILISHIGA DOIR FIKR MULOHAZALAR

Azimova Iroda Xomidjon qizi

Farg'ona davlat universiteti,
Jahon tarixi kafedrası o'qituvchisi.
E-mail: iazimova@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada muallifning O'rta Osiyo eneolit davri yodgorliklarining o'rganilishi borasidagi fikr-mulohazalari bayon qilingan. Ibtidoiy davr xo'jalik hayotining mazkur davrdagi o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilingan va ilmiy adabiyotlar orqali xulosalangan.

Kalit so'z va iboralar: Eneolit, O'rta Osiyo, , Janubiy Turkmaniston, Joytun, Sarazm, Anov, Nomozgoh, Geoksur, Sumbar, Artek, Parxay, R.Pompelli, G.Shmidt, B.A.Kuftin, V.M.Masson, V.I.Sarianidi, O.K.Berdiyev, I.X.Xlopin, yodgorlik, manzilgoh, motiga, , metallsozlik.

МНЕНИЯ ПО ИЗУЧЕНИЮ ПАМЯТНИКОВ ЭПОХИ ЭНЕОЛИТА СРЕДНЕЙ АЗИИ

АННОТАЦИЯ

В данной статье изложен взгляд автора на изучение памятников эпохи энеолита Средней Азии. Специфические особенности хозяйственной жизни первобытного периода в этот период были проанализированы и сделаны выводы на основе научной литературы.

Ключевые слова и фразы: Энеолит, Средней Азии, Южный Туркменистан, Джойтун, Саразм, Анов, Номозгох, Геоксур, Сумбар, Артек, Пархай, Р. Помпелли, Г. Шмидт, Б. А. Куфтин, В. М. Массон, В. И. Сарианиди, О. К. Бердыев, И. Х. Хлопин, памятник, металлургия.

OPINIONS ON THE STUDY OF MONUMENTS OF THE ENEOLITHIC PERIOD OF MIDDLE ASIA

ABSTRACT

This article describes the author's opinion on the study of the monuments of the Eneolithic period of Middle Asia. The specific characteristics of the economic life of the primitive period in this period were analyzed and concluded through scientific literature.

Key words and phrases: *Eneolithic, Middle Asia, South Turkmenistan, Joytun, Sarazm, Anov, Nomozgoh, Geoksur, Sumbar, Artek, Parkhai, R. Pompelli, G. Schmidt, B. A. Kuftin, V. M. Masson, V. I. Sarianidi, O. K. Berdiyev, I.H. Khlopin, monument, motiga, metallurgy.*

KIRISH

Tarix fanini o'rganishga xizmat qiluvchi yozma manbalarning paydo bo'lishi miloddan avvalgi IV-III mingyilliklarga borib taqaladi. Kishilik jamiyatining yozuv paydo bo'lgunga qadar davri arxeologik manbalarga tayangan holda qayta tiklanib o'rganiladi. Arxeologik qazishmalar arxeologik qidiruv va sinov natijasida qo'lga kiritilgan ma'lumotlarga tayanib xulosalar chiqaradi [4:6-b]. Jumladan, O'rta Osiyoning eneolit davri tadqiqotchilari ixtiyorida ham yozuvsiz manbalar mavjud bo'lib, bu davrning moddiy va ijtimoiy - iqtisodiy jarayonlari moddiy topilmalar asosida o'rganilgan. Eneolit davri (lotincha "eneus" – mis, "litos" – tosh so'zlaridan olingan) miloddan avvalgi IV-III mingyillikning boshlari bilan chegaralanadi. Eneolit davri yer kurrasining barcha mintaqalarida bir vaqtda boshlanmay, balki, har bir hududning ekologik va tabiiy imkoniyatlariga qarab, turli vaqtda kechgan [9: 133-b]. O'troq xo'jalikning mustahkamlanishi, xo'jalikda motiga-ketmoncha bilan qilinadigan dehqonchilik va chorvachilikning rivojlanishi, irrigatsiya tizimining ravnaq topishi, metalsozlik va to'qimachilik kabi yangi hunarmandchilik turlarining paydo bo'lishi, uy-joylar qurilishida xom g'ishtning ishlatilishi, rangdor va geometrik naqshlar bilan bezatilgan sopol buyumlarning keng tarqalishi eneolit davrining barcha makon-tepalariga xos bo'lgan xususiyat hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Arxeologik tadqiqotlar natijasida arxeologiya fani o'tgan asrning o'zida asosiy manbalarini bir necha yuz barobarga ko'paytirdi. Shunday bo'lishi tabiiy holat, negaki, bu manbalar bitmas tuganmasdir. Tarixda hech narsa izziz yo'qolib ketmaydi. Tarixiy voqeadan arxivda va yilnomalarda ma'lumot qolmasligi mumkin, ammo, yerda albatta uning izi qoladi. Ana shu izni topish arxeologiyaniing vazifasidir. Bu vazifani bajarish bugungi kunda birmuncha yengillashganini aytish mumkin. Sababi, o'tgan asrda o'tkazilgan arxeologik qazishmalar paytida topilgan buyumlarni kimyoviy tahlil qilishda foydalanilgan usullar zamonaviy texnologiyalarni jamiyatimiz hayotiga kirib kelishi natijasida takomillashdi, aniqlik darajasi ortdi. Natijada, bugungi kunda qadimgi davr tarixini o'rganishdagi muammolar asta-sekinlaik bilan bartaraf etilmoqda. Xususan, O'rta Osiyo eneolit davri yodgorliklarini o'rganilishi dolzarb mavzulardan biri hisoblanadi. Mazkur mavzu doirasida qator ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilgan. Mavzuga doir adabiyotlarni quyidagi guruhlariga bo'lib o'rganish mumkin.

1. Sovetlar davrida olib borilgan arxeologik tadqiqotlar
2. Mustaqillik yillarida O'zbekistonda nashr qilingan ishlar.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

O'rta Osiyo yuksak madaniyat o'chog'i bo'lib, Qadimgi Sharq dunyosining ajralmas qismini tashkil etadi. G'arbda Kaspiy dengizi qirg'oqlaridan sharqda Xitoy chegarasigacha, shimolda G'arbiy Sibir tekisligidan janubda Kopetdog' tog'larigacha cho'zilgan mintaqada eneolit davri qabilalari orasida vujudga kelgan madaniy notekislik yaqqol ko'zga tashlanadi. Aholi o'lkaning shimoliy hududlarida chorchachilik va ovchilik, markaziy va janubiy hududlarida sug'orma dehqonchilik bilan shug'ullangan.

O'rta Osiyoning eneolit davri yodgorliklarining o'rganilishi dastlab amerikalik arxeolog olimlar R. Pompelli va G. Shmidtlar tomonidan amalga oshirilgan qazilma ishlari bilan bog'liq. Tadqiqot ishlari 1904-yil mintaqaning janubiy hududlarida boshlangan. O'tgan asrning 50-yillaridan boshlab B.A.Kuftin, V.M.Masson, V.I.Sarianidi, O.K.Berdiyev, I.N.Xlopinlar tomonidan tadqiqot ishlari davom ettirilgan

va 30 dan ortiq makon-tepa aniqlangan [4: 113-b]. Bugungi kunga qadar ularning 20 tasida qazishma ishlari olib borilgan. Dastlab Janubiy Turkmaniston hududida joylashgan Anov va Nomozgohtepa, keyinchalik Quyi Murg'ob va Tajang daryolari orasidagi Geoksur vohasi yodgorliklari o'rganilib, 3 guruhga ajratilgan. Birinchi guruhga 0,1-2ga maydonni egallagan kichik manzilgohlar, ikkinchi guruhga 4-10ga maydonni egallagan o'rtacha manzilgohlar, uchinchi guruhga 12-20ga maydonni egallagan yirik manzilgohlar kirgan. [9: 135-b]. Anov yodgorligida 4 ta rivojlanish bosqichi aniqlangan bo'lib, eneolit davri xususiyatlari aniq ko'rinadi. Bu yerda tekis joyda asrlar davomida madaniy qatlamlardan hosil bo'lgan tepaliklar yuzaga kelgan bo'lib, ular asosan paxsa uylarning xarobalaridan iborat. Yodgorlikda ikkita tepalik aniqlangan. Shimoliy tepalik qalinligi 14 m keladigan quyi qatlam (Anov I) va qalinligi 5 m keladigan yuqori qatlam (Anov II) dan iborat [3: 69-b]. Anov I va Anov II eneolit, Anov III bronza va Anov IV temir davriga oid ekanligi undan topilgan toshdan, hayvon suyaklaridan, qisman misdan yasalgan mehnat qurollari va taqinchoqlar, sopol idishlarni kimyoviy tahlil qilish asosida isbotlangan. Janubiy Turkmaniston hududi eneolit davri moddiy madaniyatlarini o'rganishdagi yana bir tayanch yodgorlik Nomozgoh I, II, III hisoblanadi. Bu yodgorlik 34m ga teng 6 ta madaniy qatlamga ega. Bu yerda sug'orma dehqonchilik va uy chorvachiligi bilan shug'ullangan aholi hovlilari uylarda yashagan, qishloqlar yiriklashgan, "shaharmonand" qiyofa kasb etgan. Quyi Murg'ob va Tajang daryolari orasidagi Geoksur vohasidan 8 ta qadimgi qishloq topib o'rganilgan bo'lib, mazkur hududdan arxeologik qazishmalar natijasida topilgan manbalar ibtidoiy dinlar va ibodatxonalardan ham darak beradi. Vohada 4000-5000 kishilik umumiy qabila a'zolaridan iborat aholi yashagan bo'lib, 50-75 ga sug'orish maydonlari aniqlangan [4: 113-b]. So'nggi eneolit davriga oid janubiy-g'arbiy Turkmaniston hududidagi yodgorliklar I.N.Xlopov va N.Avanesovalar tomonidan o'rganilgan. Kopetdog'tog'laridan boshlanuvchi Artek va Sumbar daryolari bo'yida o'ziga xos madaniyat vujudga kelgan bo'lib, Parxay II qabristonidan topilgan ashyoviy dalillar bu hududda aholi m.a. V mingyillikdan to I mingyillik boshlariga qadar uzluksiz yashaganini ko'rsatadi [1: 103-b].

Oʻrta Osiyoning Quyi Zarafshon vohasidagi yodgorliklari 1960-yillarning boshlarida A.Asqarov va Oʻ Islomovlar tomonidan oʻrganila boshlagan. Panjikent shahridan 15 km gʻarbda joylashgan tosh xom ashyosi va rudaga ishlov beruvchi eneolit davri yodgorligi hisoblangan Sarazm 1976-yilda Tojikiston FA Tarix instituti ilmiy xodimi A. Isoqov tomonidan ochilgan [9: 144-b]. Bu makon eneolit davriga oid ilk dehqonchilik markazi hisoblanadi. Qazilma materiallari toshga ishlov berish, sopol hunarmandchiligi, metallurgiya va qurilish ishlari rivoj topganligini koʻrsatadi. Yaqin yillarda F. Razzoqov, G. Karimovalar tomonidan amalga oshirilgan tadqiqotlar natijasida moddiy madaniyatning yangi qirralari kashf qilinmoqda. Yangi radiokarbon analizlari asosida Sarazm madaniyati m.a. V mingyillikning ikkinchi yarmi – IV mingyillik boshlari bilan sanalanib, xronologik jihatdan Nomozgoh II davriga toʻgʻri kelishi taʼkidlanmoqda. Sarazm Zarafshon vohasi miqyosidagi qadimgi ilk metal davriga oid yagona yodgorlik hisoblanib, aholi oʻtroq dehqonchilik bilan shugʻullangan.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Oʻrta Osiyoning eneolit davri yodgorliklari oʻtgan asrning 50-yillaridan boshlab oʻrganilgan. Eneolit davrida Oʻrta Osiyo aholisining madaniyati bir bosqich yuqoriga koʻtarilgan. Lekin, bu hududdagi qabilalarning madaniy va ijtimoiy taraqqiyoti bir xil darajada boʻlmagan. Eneolit davrida Old Osiyo va Mesopotamiyada ilk quldorlik davlatlari vujudga kelgan bir sharoitda Oʻrta Osiyoning janubiy hududlarida protogorodlar kurtak yoza boshlagan. Shimoliy hududlarida madaniy jihatdan orqada qolgan jamiyatlar ovchilik va baliqchilik bilan kun kechirishda davom etgan.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (REFERENCES)

1. Аванесова Н.А. Археология Средней Азии: энеолит и бронзовый век. Учебник. С.: “Shabnam otad nur”—Б. 271.
2. Авдусин Д. А. Основы археологии: Учеб. для вузов по спец. «История». — М.: Высш. шк., 1989. —С. 335.
3. Арциховский А. Археология асослари — Т.: Ўқитувчи, 1970.— 285 б.
4. Қабиров Ж., Сағдуллаев А. Ўрта Осиё археологияси: Олий ўқув юрт. студ. учун қўлланма — Т.: Ўқитувчи, 1990.— Б. 160.
5. Сағдуллаев А. Қадимги Ўрта Осиё тарихи: Ўқув қўлланма. Т.: «Университет», 2004. —Б. 158.
6. Annayev J. T. Jahon arxeologiyasi. O‘quv qo‘llanma. — Т.: “Innovatsiya-Ziyo”, 2020, —Б. 116.
7. Egamberdieva N. Arxeologiya. —Т.: «Fan va texnologiya», 2011. —Б. 176.
8. Мо‘minov О., Bababekov А. Inson evolyutsiyasi va old tarix. O‘quv qo‘llanma. —Т.: “Innovatsiya-Ziyo”, 2020. — В.260.
9. Xolmatov N. O‘rta Osiyo arxeologiyasi: Tosh, eneolit va bronza davri. Darslik. — S.: “SamDU nashri”, 2021. —Б. 250.